

POSTAVENIE PROLETARIÁTU NA SLOVENSKU V ROKOCH 1848—1867

Doteraz vydané práce a štúdie k dejinám robotníckeho hnutia na Slovensku v 19. stor. sa najviac venujú spolkovému životu a triednym bojom robotníctva, a to najmä v Budapešti a v Bratislave. Išlo v nich v prvom rade o to, aby ukázali účasť a miesto slovenského proletariátu v celouhorskom robotníckom hnutí, poukázali na jeho spoluprácu s maďarskými a najmä českými robotníkmi a sčasti dokumentovali aj jeho organizačnú a ideologickú vyspelosť.¹ Treba pripomenúť, že obdobie do roku 1890 je zatiaľ prebádané a spracované najmenej a nedostatočne sú v ňom osvetlené najmä začiatky robotníckeho hnutia na Slovensku. Zatiaľ niet práce, ktorá by ukázala proces vzniku proletariátu na Slovensku a jeho formovanie sa v triedu. Najnovšie vydaná práca M. Gosiorovského nám nepodáva dostatočne celkovú charakteristiku robotníckeho hnutia na Slovensku v týchto rokoch, čo, pravda, ani nie je v terajšom stave bádania najľahšia úloha.² Dejiny robotníckeho hnutia v tejto práci v nami opisovanom období sú odtrhnuté od hospodárskeho rozvoja Uhorska a Slovenska zvlášť. Nevidieť podmienky, za ktorých toto hnutie vzniklo, nevidieť ani skutočné príčiny v práci spomínaných hnutí. Bolo treba charakterizovať tieto hnutia, ako aj celkove charakterizovať robotníctvo do vyrovnania. Považujeme

Sú to predovšetkým tieto práce:

¹ Gosiorovský M., *Príspevok k dejinám slovenského robotníckeho hnutia*, Bratislava 1951. — *Dejiny slovenského robotníckeho hnutia (1848—1918)*, Bratislava 1956. — Lehotská D. a kol., *K začiatkom robotníckeho hnutia v Bratislave v XIX. storočí*, Historický sborník SAV X, 1952, 95—115. — Goláň K., *Styky slovenského a českého proletariátu v období počiatkov robotníckeho hnutia*. V sborníku *O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov*, Bratislava 1956, 195—203. — Machatka O., *První československý dělnický spolek v Budapešti v letech 1868—1890*. Časopis Matice moravskéj LXXII (1953), 262—264. — Hapák P., *Slovenské robotníckeho hnutie v Budapešti v deväťdesiatych rokoch minulého storočia*. Historický časopis 1955, č. 1, 52—86. — Andicsová A., *A magyarországi munkásmozgalom az 1948—1849-es forradalomtól és szabadságharcától az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalomig*, Budapest 1954. — Mérei Gyula, *Magyar iparfejlődés 1790—1848*, Budapest 1951. — Ledererová E., *Počiatky priemyselného kapitalizmu v Uhorsku*, Bratislava 1954. — Nemes Dezső, *Robotníctvo v revolúcii r. 1848—1849. Kapitoly z uhorských dejín*, SAV, Bratislava 1952, 201—250; *Általános Munkásegylet története 1868—1873*, Budapest 1952.

² Gosiorovský M., c. d., 17—23.

však za správnu periodizáciu dejín robotníckeho hnutia na Slovensku v citovanej práci M. Gosiorovského. Autor vychádza tu z práce A. Andicsovej, ktorá uvádza periodizáciu robotníckeho hnutia v Uhorsku v rokoch 1848—1917. Konkrétne sa k týmto otázkam ešte vrátíme na konci našej štúdie. Otázky, z akých spoločenských vrstiev sa v začiatočnom štádiu formoval proletariát na Slovensku vôbec a slovenský proletariát zvlášť, akou cestou prebiehal tento proces, aké bolo jeho postavenie, rast jeho ideologickej a organizačnej vyspelosti (aké idey panovali v radoch proletariátu), jeho počet a národnostné rozvrstvenie, ako aj veľa ďalších problémov zostáva zatiaľ neprebádaných a nevyriešených. Vyriešiť tieto otázky, znamená poznať celý zložitý proces rozvoja priemyslu na Slovensku, čo vyžaduje podrobne študovať každé priemyselné odvetvie 19. stor. od cechov a domáckej výroby až po manufaktúru a továrenskú výrobu. Kapitalistický spôsob podnikania a priemysel vôbec sa na Slovensku nerozvíjal rovnomerne ani po stránke územnej, ani čo do toho ktorého priemyselného odvetvia. Táto zvláštnosť platí aj po revolúcii roku 1848—1849. Počas celého obdobia do vyrovnania stretáme na Slovensku celý rad prípadov, keď dokonca v podobných priemyselných podnikoch na istom viacmenej ucelenom zemepisnom území nejestvujú v každom z nich kapitalistické výrobné vzťahy. Pozostatky feudalizmu zanechali ešte dlho stopy aj na tomto poli.

Zrušenie poddanstva v Uhorsku neznamenaloby ihneď úplnú nezávislosť roľníka od statkára. Zostali ešte niektoré povinnosti, ktoré majú svoj pôvod vo feudalizme. Toto však platilo nielen v poľnohospodárstve, ale aj v priemysle. Na Slovensku najmä v baníctve, hutníctve, papierníctve, drevárstve, ako aj v iných priemyselných odvetviach, kde malí statkári silné pozície, najmä v päťdesiatych rokoch minulého storočia, badáme veľmi tesnú spätosť s veľkostatkom a veľkostatkárskym spôsobom hospodárenia. Pred zrušením poddanstva bolo prirodzeným zjavom, že statkár, ktorý vlastnil vysoké pece, žiadal od svojich poddaných, aby v rámci svojich povinností vykonávali pri týchto podnikoch povoznícke a iné práce, ako napríklad pálenie uhlia a podobne. Keďže isté feudálne povinnosti zostali aj po zrušení poddanstva, stretávame sa so spomínanými zjavmi na Slovensku aj potom, hoci, pravda, v obmedzenej miere. Dokonca aj pri takých prácach ako regulácia rieky Tisy sa v rokoch 1854 a 1856 stretávame s prípadmi, keď obyvatelia z okolia Košíc pracujú tiež v rámci feudálnych povinností.^{2a}

Čo sa týka robotníkov, zamestnaných v baniach, pri vysokých peciach, v hámroch a inde, títo neboli všade natoľko osobne nezávislí od podnikateľa, ako napríklad v Rakúsku alebo v Čechách. Nestretávame sa tu všade s klasickým príkladom triednych vzťahov medzi kapitalistom a námezdným robotníkom, ako to vtedy bolo v kapitalistických krajinách na Západe. Nedostatok kapitálu u podnikateľa na jednej strane a feudálne prežitky

^{2a} Ledererová E., c. d., 37.

vo vzťahu pracujúceho k statkárovi-podnikateľovi na strane druhej, ako aj iné okolnosti nútili alebo dávali možnosť poslednému v niektorých prípadoch odmeňovať svojich robotníkov za vykonanú prácu v podniku sčasti peniazmi a sčasti aj tým, že dával svoje pozemky robotníkom do užívania. Napríklad robotníci, ktorí pracovali v baniach a pri vysokých peciach v Cinobani, mali roku 1858 okrem peňažnej mzdy aj zdarma ubytovanie aj menšie kusy pozemkov.³ Tento spôsob odmeňovania dával pravdepodobne možnosť podnikateľovi nielen ušetriť pre seba kapitál, ale aj istotu, že najmä počas žatevných a iných nárazových poľnohospodárskych prác títo robotníci podnik neopustia, lebo sú viazaní pozemkom, a prevádzka nebude takto zastavená. Na Slovensku boli totiž časté prípady, že v baniach a pri vysokých peciach bol v lete nedostatok robotníkov len preto, že títo odchádzali na Dolnú zem na žatevné práce, lebo otázka chleba a živobytia vôbec bola na Slovensku veľmi problematická najmä v rokoch neúrody, epidémie alebo choroby dobytky, čo potom veľmi sťažovalo dopravu. Robotníci, ako aj roľníci boli v takýchto prípadoch závislí od statkára rôznym spôsobom, napríklad v otázke dreva, ktoré malo veľkú cenu najmä v tých oblastiach Slovenska, kde bolo rozšírené hutníctvo, ďalej v otázke pastvísk a pod.

Iné boli pomery v erárnych podnikoch alebo vo väčších súkromných podnikoch, ako napríklad v Koburgových železiarniach v Pohorelej. Aspoň v našom prípade sme sa tam zatiaľ stretli iba s prípadmi miezd vo forme peňazí. Súvisí to s inou formou hospodárenia, ktorá je bližšia kapitalistickému ako statkárskemu podnikaniu, ďalej s tým, že tieto podniky pracovali oveľa výnosnejšie a hospodárnejšie, mali teda vždy pomerne dobrý odbyt svojich výrobkov, teda aj väčší dostatok kapitálu, preto nepotrebovali používať ani starý spôsob odmeňovania. Sám Koburg napríklad, keď počas krymskej vojny bola v Rakúsku vypísaná pôžička, dal na tento účel pol milióna zlatých, kým menší podnikatelia si nemohli kúpiť dokonca ani potrebné stroje.

Podľa predbežného výskumu sa nám zdá, že v šesťdesiatych rokoch minulého storočia prevláda peňažná forma odmeny. Táto otázka si ešte vyžaduje podrobnejší výskum.

Keby sme chceli charakterizovať robotnícku triedu v tomto období na Slovensku, jej vznik a formovanie sa v triedu ľudí, ktorí sú už v plnom slova zmysle proletármi, nájdeme tu veľa zložitých problémov. Robotnícka trieda sa na Slovensku regrutovala aj pred revolúciou, aj po revolúcii z rôznych spoločenských vrstiev pracujúceho ľudu, a to často veľmi komplikovanou cestou. Stála bieda a časté hladové roky (napr. v jeseni a v zime v rokoch 1851—1852, 1855, 1856, 1858, 1863) mali za následok stále stúpajúci počet ľudí, zbavených pozemkov a výrobných prostriedkov, ktorých nemohol pohltiť slabý sa rozvíjajúci priemysel na Slovensku. Preto

³ Hunfalvy János, *A magyar korona területének bányászata*, Statistikai Közlemények, zv. 3., Pest 1862, 194.

väčšinu obyvateľstva, ktoré sa podľa vtedajších štatistických údajov zaoberalo priemyslom alebo v priemysle pracovalo, netvoril proletariát, ale rôzni malovýrobcovia, učni, tovariši a živnostníci, pričom poslední často pracovali len sami alebo len s jedným pomocníkom.⁴

Ani vzrast mestského obyvateľstva na Slovensku nevykazoval v období do vyrovnania veľké čísla. Kým roku 1857 žilo podľa štatistických údajov v 38 mestách na Slovensku, ktoré mali nad 1000 obyvateľov, 255 539 ľudí, roku 1870 ich bolo 298 836, pričom nedochádzalo k vznikaníu rýchle vzrastajúcich priemyselných centier.⁵

Na Slovensku sa dosť často stretávame s prípadmi, keď robotník v priemysle má zároveň menší pozemok či už vlastný alebo v prenájme, na ktorom aj sám pracuje s rodinou najmä vtedy, keď podnik nie je v prevádzke alebo po skončení pracovného času.⁶ Alebo iné prípady, keď robotníci popri svojom zamestnaní ešte vyrábajú doma rôzne remeselnícke výrobky, ktoré potom predávajú, ako to bolo napríklad aj medzi baníkmi v Banskej Štiavnici.

V prvom prípade ide tu o roľníka, ktorý nemôže vyžiť zo svojho pozemku, preto hľadá príležitostný zárobok v priemysle, ako aj už spomínaný prípad odmeňovania, keď robotník dostáva mzdu nielen vo forme peňazí, ale aj tak, že dostáva do užívania od statkára-podnikateľa aj pozemok. V priemysle nebolo stáleho a dostatočného zárobku, lebo menšie a niektoré stredné podniky na Slovensku niekedy pracovali len menšiu časť roka. V baníctve a hutníctve boli v tomto smere veľké ťažkosti v rokoch 1852 a 1854, ale najmä v rokoch hospodárskej krízy v rokoch 1858—1860, potom roku 1863 a 1867. Aj v našom prípade sa spomínaný roľník a robotník pozemku nezrieka, lebo tento mu zaručoval aspoň čiastočnú existenčnú istotu.

V druhom prípade ide tu asi aj o také prípady, keď sa bývalý remeselník alebo tovariš stáva námezdným robotníkom v priemysle, nakoľko zo svojho remesla vyžiť nemôže, ale pritom nezanecháva úplne ani svoje remeslo. V päťdesiatych rokoch minulého storočia remeselníci na Slovensku boli vo veľkej biede a stále sa stretávame so sťažnosťami, že nemajú práce, lebo svoje výrobky nemôžu odpredať. Roku 1854 a najmä v zime 1855—1856, keď životné potreby na Slovensku boli veľmi drahé, remeselníci v Liptove boli bez zárobku, lebo ich výrobky nikto nekupoval. Podobne to bolo aj v Trenčianskej župe.⁷ Chudobneli a postupne stratili právomoc na Slovensku aj cechy, hoci napríklad roku 1852 v Plešivci vznikol

⁴ Pozri *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Oesterreich. Nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859, 311—330, 372—388.

⁵ Keleti K., *A szent István korona országainak népessége a területek, lakviszonyok és házi állatok kimutatásával*, Pest 1871, 33—38.

⁶ Keleti K., *Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statisztika szempontjából*, Pest 1871, 170.

⁷ Slovenské Noviny (Viedeň), 11. 11. 1854, 7. 2. 1856, 15. 12. 1853. (Ďalej len SN.)

dokonca nový cech.⁸ Tieto rýchlejšie zanikajú až koncom päťdesiatych rokov a najmä po roku 1860, keď vstúpil do platnosti Toggenburgov zákon o slobode priemyslu.⁹ S prípadmi, keď sa malovýrobcovia stávajú námezdnými robotníkmi, stretávame sa už v štyridsiatych rokoch minulého storočia. Napríklad roku 1845 v Lučenci účastníci založili manufaktúru na spracovanie kože, kde si našli zamestnanie predtým samostatní remeselníci a tovariši, ktorí sa potom postupne stali obyčajnými námezdnými robotníkmi.¹⁰ S podobným prípadom sa stretávame aj v Košiciach. V období do vyrovnania a najmä v šesťdesiatych rokoch v dôsledku konkurencie českého a moravského plátna klesal na Slovensku, v prvom rade na západnom Slovensku, počet domácich výrobcov plátna, ktorí si potom tiež museli hľadať iné zamestnanie.¹¹ Bol to zákonitý proces rozvoja kapitalizmu.

Vtedajšie hospodárske pomery na Slovensku mali za následok permanentný prebytok pracovných síl vo všetkých odvetviach hospodárskeho života. Na rast nezamestnanosti v priemysle vplývali nielen okolnosti, spojené s odbytom výrobkov a surovín zo Slovenska, ale aj prípady, keď z konkurenčných dôvodov dochádzalo k istému zlepšeniu vo výrobe. Napríklad už sám vznik Rimamuránskej spoločnosti umožnil do istej miery zlepšiť a z hospodárniť výrobu, čo malo za následok obmedzenie počtu zamestnaných robotníkov.¹² Prepúšťanie robotníkov a snahy znížiť mzdy dosiahlo najväčšie rozmery v baníctve a hutníctve na území Košického správneho obvodu od konca roku 1857 a najviac sa prejavilo roku 1858.¹³

Permanentný prebytok pracovných síl na Slovensku viedol k stálej migrácii obyvateľstva. Na Slovensku bola stále veľká nezamestnanosť. Na jar 1855 dopisovateľ Katolíckych novín píše z Trenčína, že na okolí väčšina ľudí nemá ani výživy ani zárobku.¹⁴ V polovici šesťdesiatych rokov maďarský geograf Vilmos Fest napísal, že ľud severozápadnej časti Trenčianskej župy môže ďakovať za náhodný zárobok iba tomu, že teraz dobre prosperuje obchod s drevom, teda môže si v lesoch nájsť prácu.¹⁵ Preto s vystáňovaním zo Slovenska sa stretávame začiatkom každého roku, najmä na jar, keď potraviny boli veľmi drahé, nehovoriac už o rokoch neúrody a hladu. Vtedajšia tlač v Uhorsku, najmä Slovenské noviny (vieden-

⁸ Kerekes Gy., Szepessi M., *A Felvidék ipara és kereskedelme*, Košice 1941, 70.

⁹ Podrobnejšie pozri Ledererová E., c. d., 124 a ďalej.

¹⁰ Mérei Gy., c. d., 281.

¹¹ Hunfalvy J., *Magyarország viszonyainak statisztikai vázlata*, Stat. Közl., zv. 5, Pest 1863, 6. Ďalej pozri Hunfalvy J., *Az osztrák birodalom rövid statisztikája*, Pest 1866, 62.

¹² *Bericht der Handels- und Gewerbekammer für den Kaschauer Distrikt an das k. h. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten, über die Handels-, Industrie- und Verkehrsverhältnisse*, Košice 1854, 50.

¹³ Hunfalvy J., c. d., 199. 201. (Pozri pozn. 3.)

¹⁴ Katolícke Noviny, 7. 4. 1855.

¹⁵ Fest V., *Magyarország állami és országos utjai*, Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények, zv. 2, Pest 1866, 205.

ské) a Obzor, často prinášali zprávy o vystáňovaní obyvateľstva z Trenčianskej, Nitrianskej, Oravskej a iných žúp stredného a východného Slovenska, a to nielen na Dolnú zem, ale aj do Ameriky, najmä koncom päťdesiatych a počas šesťdesiatych rokov. S vystáňovalcami zo Slovenska sa stretávame nielen v tých župách, ktoré boli bez priemyslu. Začiatkom roku 1853, v čase veľkej konjunktúry baníctva a hutníctva na Slovensku, stretávame sa s veľkým vystáňovaním na Dolnú zem v Gemerskej župe, ktorá patrila medzi najpriemyselnejšie župy Slovenska a dokonca aj Uhorska.¹⁶

Nejde tu len o emigráciu roľníctva, ale aj robotníctva, ktoré ide za lepšou mzdou a za stálym zárobkom. Spomínali sme už prípad, keď robotníci v lete odchádzajú na juh na žatevné práce, čo viedlo niekedy dokonca k tomu, že v baniach bolo málo ľudí. Tieto prípady boli, pravda, len sezónne. Ale na Slovensku sa stretávame aj s prípadmi, keď robotníci odchádzajú do iných podnikov Uhorska, kde boli vyššie mzdy. Ide tu viacmenej o skúsených robotníkov. V polovici päťdesiatych rokov minulého storočia baníci z okolia Banskej Štiavnice a najmä z Hodruše odchádzajú do novo vznikajúcich kamenouhoľných baní v Uhorsku, napriek tomu, že v tamojších železorzudných baniach boli už predtým zvýšené mzdy. Niektorí odchádzali len sezónne, iní zase predávali svoje obydlia a odchádzali navždy. Ľudia proste išli tam, kde mohli viac zarobiť.¹⁷

Okrem vystáňovalctva sa na Slovensku stretávame aj s prisťahovalcami. Nedostatok kvalifikovaných síl na Slovensku viedol k tomu, že majitelia podnikov, najmä nových, ktoré zakladali v prvom rade obchodníci a cudzí kapitalisti alebo ich prenajímali od statkárov na určitý čas, privolávali kvalifikovaných robotníkov z Čiech a Rakúska. V závode na výrobu drôtu pri Levoči, ktorý založil v rokoch 1847—1848 rakúsky podnikateľ Friedrich Fuchs, pracovali aj robotníci z Rakúska a Steierska, ktorých sem podnikateľ prilákal rôznymi peňažnými výhodami a títo mali zaučiť domácich robotníkov, lebo domáci robotníci pracovali za nižšie mzdy.¹⁸ S podobnými prípadmi sa stretávame, keď išlo o kvalifikované sily pri práci v baniach, v hutníctve, kde boli privolaní najmä z Čiech a Moravy na niekoľko rokov alebo navždy.¹⁹ Sú aj prípady, keď tu nejde o kvalifikovaných, ale obyčajných robotníkov, ktorí prichádzajú na Slovensko za prácou aj so svojimi rodinami, odkiaľ sa potom niekedy sklamaní vracali

¹⁶ SN, 28. 4. 1853.

¹⁷ SN, 30. 9. 1856. O odchode slovenských baníkov na Dolnú zem začiatkom roku 1853 sa zmienil aj štiavnický kronikár Ignác Opluštil. „1853 poslali wiše 300 Kremničanov dolu do roboti z detma aj ze ženami, nebo w Kremnici jim jarce ag gene wissli in gamach, a hlbssge nemohli git pre wodí, pokad Garbstolnu neprebígu, zebi woda mohla se odtocit stich spodkou banskich.“

Vtedy tiež i ze Španej doliny a ze Starych hor prišlo (t. j. do Banskej Štiavnice, pozn. P. H.) 150 havjarov, nebo se aj tam uš požehnanja wibralo...". *Kronika baňsko-štiavnická*, Sborník museálnej slovenskej spoločnosti, Turčiansky Martin 1906, 18. (Ďalej len SMSS.)

¹⁸ *Bericht der Handels...*, 65, 66. (Pozri pozn. 12.)

¹⁹ Keleti K., *Hazánk és népe...* (c. d.), 173.

domov. S takýmito prisťahovalcami, ktorí hľadali na Slovensku zamestnanie aj so svojimi rodinami, v päťdesiatych rokoch minulého storočia sa stretávame dokonca až v Užhorodskej župe, najmä v samom Užhorode a vo Vyšných Remetách (okres Sobrance), kde si v hámroch chceli nájsť nejaké zamestnanie. Železiarsky závod vo Vyšných Remetách viedol tiež český odborník Pondelíček.²⁰ Českých robotníkov a majstrov nachádzame v päťdesiatych rokoch minulého storočia aj v sklárňach v Zlatne, v ostatných oblastiach Uhorska, napr. pri stavbe železnice z Budapešti do Debrecína a inde.²¹ Myslíme, že podobné prípady boli aj v cukrovarníctve, v ktorom od polovice päťdesiatych rokov minulého storočia mali silné pozície rôzni podnikatelia z Rakúska a Moravy, prípadne i v papierníctve a v chemickom priemysle. Nedostatok kvalifikovaných síl na Slovensku bol dlho citelný. Ani prvá továreň v Uhorsku na pradenie ľanu a konopí, ktorá vznikla roku 1867 v Kežmarku, napriek tomu, že sa pred jej založením robili veľké nádeje na dobrých tkáčov zo Spiša, nemohla vždy poriadne pracovať len preto, že nebolo dost skúsených a kvalifikovaných robotníkov.²²

Nezamestnanosť a biedu na Slovensku veľmi dobre využili niektorí kapitalisti v Rakúsku a v Uhorsku a dokonca aj sama vláda. Keď od jesene 1851 takmer do leta 1852 bol v slovenských župách veľký hlad, istý majiteľ kamenouhoľných baní v Rakúsku Miesbach zorganizoval príchod mnohých Slovákov z Oravy na práce do svojich baní, ktorí boli samozrejme oveľa vítanejší ako tamojší nemeckí robotníci. „Títo naši rodáci vynikajú pilnosťou“ — zmienili sa o tomto prípade Slovenské noviny z 30. 3. 1852. Že z práce týchto oravských robotníkov mal spomínaný podnikateľ väčší zisk ako z práce robotníkov tamojších, svedčí aj tá skutočnosť, že tento ich povolal dokonca na vlastné útraty. Vláda v hladových rokoch podnikala najmä „dobročinné akcie“ v tom zmysle, že nariadila budovať alebo opravovať cesty, najmä tie, ktoré viedli zo Spiša a Gemera do Zakopaného a Sliezska, lebo sa po nich vozilo surové železo do železiarní arcikniežata Albrechta. Azda nikde v celej ríši nebola stavba ciest taká lacná ako na Slovensku a Zakarpatskej Ukrajine, pokiaľ išlo o pracovné sily. V týchto prípadoch išlo v prvom rade o roľnícke masy.

Pokiaľ ide o celkové postavenie robotníctva na Slovensku v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch minulého storočia, nebolo všade rovnaké. Životná úroveň robotníctva a do istej miery aj ostatných vrstiev pracujúceho ľudu na Slovensku bola determinovaná už spomínanými okolnosťami. Pôsobili tu okrem iného neúrodné roky, časté epidémie, ktoré zasiahli nielen Slovensko, ale celú krajinu, a bezpochyby aj okolnosti, spojené

²⁰ SN, 5. 11. 1853 a 23. 2. 1854.

²¹ SN, 3. 7. 1855.

²² Sándor V., *A magyarországi ipari kapitalizmus kezdeti kibontakozásának néhány kérdése (1849—1867)*, Századok 1953, č. 2—3, 398—399. — Hunfalvy J., *A magyar-osztrák monarchia rövid statisztikája*, Budapest 1874, 116.

s odbytom a konjunktúrou výroby, najmä železa, medi, dreva, papiera, plátna, cukru a iných priemyselných výrobkov a surovín. Tieto okolnosti potom kladne alebo záporne vplývali na rast miezd a cien, ako aj zamestnanosti. Zákon konkurencie nútil podnikateľov znižovať výrobné náklady, obmedzovať počet robotníctva, čo sa na Slovensku prejavilo, ako sme už spomínali, sčasti od polovice roku 1854 a najmä roku 1858, keď na Spiši a Gemeri dochádzalo k uvoľneniu niekoľko sto robotníkov a k „upraveniu pomerov robotníkov“, t. j. k zníženiu miezd.²³ Každé zlepšenie vo výrobe, k čomu podnikateľov nútila konkurencia rakúskeho a zahraničného kapitálu (pri železiarstve tu išlo o konkurenciu anglického, belgického a francúzskeho železa), viedlo k obmedzovaniu počtu zamestnaných robotníkov, čo sa celkove prejavilo od začiatku šesťdesiatych rokov minulého storočia, keď sa po hospodárskej kríze vo väčšej miere ako predtým zavádzajú parné stroje. Napríklad ručné pumpovanie vody z baní bolo vytlačené vodnou a parnou silou a podobne.

Na základe doteraz preskúmaného materiálu si ešte nemôžeme utvoriť úplný obraz o postavení robotníctva na Slovensku v tomto období. Vyžaduje to predovšetkým rozsiahle štúdium faktov z celého územia Slovenska, aby bolo možné určiť, kedy a ako stúpala, prípadne klesala životná úroveň pracujúcich.

Veľmi trpké postavenie slovenského robotníka charakterizuje košický kalendár z roku 1861,²⁴ keď sa zmienil o živote anglického robotníka, ktorý každý deň jedáva slaninu, pšeničný chlieb a pivo, „kdežto se naším nádenníkům sotva kus ovesného chleba a trochu pálenky dostáva“. Bez zveličovania možno na základe známych skutočností povedať, že značná časť slovenského obyvateľstva, najmä robotníctva trpela permanentnou podvýživou.

Roku 1851 bol priemysel na Slovensku v stagnácii. Život robotníctva bol ešte sťažený i epidémiou, ktorá vo väčšej miere stihla najmä východnú polovicu Slovenska. Počas veľkého hladu v rokoch 1851—1852 sa žiadalo dokonca zakázať do augusta aj varenie liehu zo zemiakov, ktoré tvorili na Slovensku základ výživy. Touto ťažkou situáciou na Slovensku sa zaoberala dokonca aj vláda. Pre veľkú drahotu boli začiatkom roku 1852 v erárnych baniach v Banskej Štiavnici zvýšené platy úradníkom o 50 % a na koľko dochádzalo k nespokojnosti medzi baníkmi, vláda im bola nútená zvýšiť platy zo 14 na 20 gr. v striebre za jednu dennú šichtu, čo znamenalo spĺňať predpísanú úlohu. Znamenalo to, že pri spĺnení úlohy jeden baník zarobil týždenne 2 zl. v striebre.²⁵ V krompašsko-hornádskej železiarskej dielni trval pracovný čas roku 1857 11 a pol hodiny a denná mzda bola u majstrov od 78 gr. do 1 zl. 26 gr. bežnej meny, u nádenní-

²³ Pozri pozn. 13.

²⁴ *Košický Kalendár pro lid slovenský na obzřejný rok 1861*, Košice, 44.

²⁵ Pozri listy Samuela Ormisa v SN, 31. 1. 1852, 17. 2. 1852. Otázka zvýšenia miezd nie je istá.

kov — 45—52 gr. a u učňov 17—35 gr. bežnej meny.²⁶ Pritom treba poznamenať, že spomínaná dielňa v Krompachoch bola vtedy jednou z najlepších na Slovensku, kde sa vyrábali aj parné stroje, pravda, takmer ručne. Roku 1857 necítiť v tomto odvetví ešte príchod hospodárskej krízy. Priemerné mzda v strojárstve a železiarskych dielňach v tom istom roku bola najvyššia v celej ríši vo Viedni — 48 gr. bežnej meny (v Dolnom Rakúsku — 40 gr.), ďalej v Brne — 36 gr. (na Morave — 30 gr.) a v Prahe — 30 gr. (v Čechách — 24 gr.).²⁷ Priemer týchto, ako aj ostatných miezd na Slovensku nepoznáme, ale určite bol nižší, hoci kvalifikovaní robotníci, ktorí prišli na Slovensko z Rakúska a Čiech, boli tu platení azda lepšie ako doma. Celkove baníci na Slovensku mali nižšie platy, ako napríklad na juhu Uhorska, či tu už išlo o slovenského, maďarského alebo nemeckého robotníka. Aj stúpanie miezd v juhohorských baniach, ktoré veľmi dobre prosperovali, išlo oveľa rýchlejšie ako na Slovensku.²⁸ V Cinobani zarobilo roku 1858 42 baníkov a 78 hutníkov za rok spolu 13 652 zl., t. j. priemerne na jedného za rok necelých 114 zl. a k tomu ešte robotníci mali zadarmo nocľah a užívali pozemky.²⁹ V Bujakove v tom istom roku 120 robotníkov, zamestnaných v baniach, železiarniach a pri vysokých peciach, zarobilo 19 400 zl., t. j. priemerne na jedného za rok necelých 162 zl. V železiarniach a baniach v Lipt. Hrádku pracovalo 137 robotníkov, pri peciach 70 a v dielňach 25 robotníkov, t. j. spolu 232 robotníkov, ktorých ročná mzda bola vtedy dohromady 31 179 zl., t. j. na jedného robotníka priemerne niečo viac ako 124 zl. za rok. Na druhej strane 36 úradníkov a 12 sluhov v banskom úrade v Banskej Štiavnici dostalo za rok 1865 spolu 46 003 zl.³⁰ Pri stavbách ciest na Orave roku 1855 podľa neoficiálnych údajov najvyššie denné mzdy pri neobmedzenom pracovnom čase boli u mužov nad 20 rokov 20 gr. v striebre, u žien 18 gr., od 18—20 rokov — u mužov 18 gr., u žien 16 gr., a u detí od 12 do 15 rokov — do 12 gr.³¹ Na železničiach sa od roku 1865 pracovalo 12 hodín denne v 36 hodinových intervaloch.³² O mzdách železničiarov vieme však veľmi málo.

Ceny životných potrieb na Slovensku každý rok kolísali. Potraviny boli v celom Uhorsku najdrahšie na Slovensku a Zakarpatskej Ukrajine, čo súviselo so sťaženou a nákladnou dopravou z úrodných častí Uhorska na sever. Železníc bolo málo, preto sa všetko vozilo na vozoch. Ako sme už spomínali, od jesene 1851 a v prvej polovici roku 1852 ceny potravín stú-

²⁶ *Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik*, 2. zošit, Wien 1858, 72, 73. (Ďalej len *Mittheilungen...*)

²⁷ Tamže, 11.

²⁸ Pozri pozn. 6.

²⁹ Pozri pozn. 3.

³⁰ Szepessy M., *Ausztria birodalmi adórendszerének különös tekintettel a magyar korona alatt országok adó és államgazdászati viszonyaira*, Pest 1867, 198. Pozri ešte Hunfalvy J., *A magyar korona...* (pozn. 3), 195—196.

³¹ SN, 28. 6. 1855.

³² SN, 15. 10. 1865.

pali v celej ríši, tým viac na Slovensku. Vo Viedni sa ešte v januári 1852 predával bochník chleba vo váhe 1 funt a 29 1/2 lota za 6 gr., v máji sa za tú istú cenu predával chlieb vo váhe 1 funt 22 3/4 lota a v auguste bol chlieb ešte menší.³³ Na jar v tom istom roku stúpili ceny súkna a dobytky v Trnave. V máji bolo obilie v Lučenci dvakrát také drahé ako vo Viedni.³⁴ Na stúpanie cien sa sťažujú po celý rok v Užhorodskej, Novohradskej, Gemerskej, Zvolenskej, Tekovskej a iných župách. Hlavnou výživou obyvateľstva na Slovensku boli zemiaky a kapusta. Najvyššie ceny potravín na Slovensku boli vždy pravidelne od januára až do leta každý rok. nehovoriac o neúrodných rokoch.

Pri porovnaní miezd a cien na Slovensku s ostatnými časťami Uhorska vyplýva, že mzdy boli najnižšie na Slovensku a Zakarpatskej Ukrajine, čiastočne v Sedmohradsku, kde boli zároveň aj najvyššie ceny životných potrieb. Napríklad vo Viedni bolo lacnejšie ako na Slovensku nielen obilie, ale aj mäso, šaty a rôzne priemyselné výrobky.³⁵ O ťažkom postavení robotníkov na Slovensku svedčí aj ten fakt, že robotníci v hámroch a pri vysokých peciach si nemohli zadovážiť ani dostatočnú obuv a nosili obuv drevenú.

Po ťažkých rokoch 1851—1852 nastalo zlepšenie, ale v lete 1855 bolo Slovensko postihnuté epidémiou. Epidémia sa rozšírila aj do priemyselných stredísk, ako Banská Bystrica, Muráň, Jelšava a vôbec po celej Spišskej a Gemerskej župe. Preto bola zastavená doprava, čo viedlo k stúpaniu cien v slovenských mestách. V prvej polovici roku 1855 bolo obilie v Banskej Štiavnici drahšie až o 3—4 krát oproti predošlému roku. Epidémiou bol ochromený aj odbyt železa zo Slovenska, čo viedlo k obmedzeniu výroby a teda aj k vzrastu nezamestnanosti, najmä od leta tohto roku.

³³ SN, 18. 5. 1852 a 19. 8. 1852. Všade, kde sa peniaze neuvádzajú „v striebre“, ide o peniaze papierové čiže tzv. *šajny*, ktoré boli vydané počas napoleonských vojen roku 1812 a boli zrušené koncom roku 1858. Jeden zl. v striebre sa rovnal roku 1847 2. zl. 30 gr. v šajnoch (1 zl. je 60 gr.). Ináč pomer medzi striebornými a papierovými peniazmi sa často menil. Čo sa týka váh, v Rakúsku sa vtedy používal funt, ktorý mal 32 lota. Jeden funt sa rovná asi 0,56 kg.

³⁴ SN, 4. a 25. 5. 1852.

Podľa zprávy z tlače jedna viedenská merica pšenice stála v máji 1852 vo Viedni 1 zl.—1 zl. 30 gr., v Lučenci 3 zl., v Užhorode „kablík“ pšenice až 50 zl. a žita 25 zl. Na jeseň toho istého roku v Lučenci bola pšenica po 11—12 zl., žito po 8 zl. 30 gr. Na Gemersku bolo vtedy žito po 17 zl. a ovos po 8 zl. Preto sa chlieb na Slovensku obyčajne piekol z ovsa.

³⁵ Vo Viedni je lacnejšie mäso ako v Trenčíne (SN, 9. 7. 1853). Roku 1858 šaty v Banskej Bystrici boli asi o jednu tretinu drahšie ako v Rakúsku (SN, 27. 3. 1858). Vo Viedni jeden funt hovädzieho mäsa stál 14 gr. (SN, 6. 10. 1853), kým v Banskej Bystrici 21 gr. (SN, 27. 6. 1854), na Orave 18 gr. (SN, 15. 7. 1854) a v Košiciach 21 gr. (SN, 5. 12. 1854). Funt hrachu v Banskej Štiavnici stál roku 1854 20 gr., hovädzieho mäsa 22 gr. a bravčového mäsa 37 gr. Najmä roku 1851 na Slovensku museli byť vysoké ceny životných potrieb, keď napr. len vo Viedni funt hovädzieho mäsa stál 48 gr. a konského — 20 gr. (*Kronika baňsko-štiavnická*, c. d., 21, 26. Na túto kroniku nás upozornil dr. P. Ratkoš a jeho článok v časopise *Nové slovo*, 14. 2. 1952, 133—134.)

Zásobovacia situácia sa čiastočne zlepšila až po žatve, ale ceny zostali vysoké aj naďalej až do leta 1856.³⁶

Veľmi drahé boli životné potreby ešte aj v ďalších rokoch, napríklad roku 1858, 1863—1864 a roku 1866, keď sa na Slovensku opäť rozšírila epidémia.³⁷

Zdravotné podmienky v práci a zabezpečenie počas ochorenia na Slovensku veľmi súviseli s vlastníckymi pomermi v priemysle. Vždy boli na

³⁶ Ceny boli na Slovensku také vysoké (zrejme zapríčinené ťažkosťami počas epidémie), že vláda dokonca musela zvýšiť platy nižším štátnym úradníkom v období od 1. 11. 1855 do konca apríla 1856. (Katolícke Noviny, 12. 1. a 16. 2. 1856.)

³⁷ O suchom a neúrodnom roku 1858, ako aj 1857 štiavnický kronikár píše takto: „V tom roku 1858 bola veľika suchota cez zimu a až do konca juli tak sice, že cele plašini na lukach holá zem se ukazovala... Ta suchota bola aj 1857, se začala tak veľka, že všetky stupy a mlýni zastali na tje dva roky...“

V tom roku (t. j. 1858, pozn. P. H.) ľudja čo išli na žatvu z radostow a spevom vtýžden se mohli plačom domov navratiti, nemali čo žat, nebo len rjedko jedna slamka, a to len nizko trčala, tak museli len skosiť a zhrabat“. (SMSS, 23.)

Nakoľko ešte nemôžeme zostaviť riadnu štatistiku miezd a cien v jednotlivých župách na Slovensku v tomto období, uvedieme iba niektoré prípady. — V neúrodnom roku 1858 stúpili ceny obilia na Slovensku od marca do leta priemerne o tretinu aj viac. Funt hovädzieho mäsa v Banskej Bystrici stál v marci 1858 8 gr. v striebre, t. j. dvakrát toľko ako pred rokom. Biela žemľa o váhe 2 lota (t. j. 3,5 dkg) stála 1 gr., obyčajná žemľa o váhe 3 lota — tiež 1 gr. Bochník bieleho chleba o váhe 18 lotov a čierneho chleba o váhe 27 lotov bol po 3 gr. (SN, 27. 3. 1858). V lete funt bravčovej masti bol v Banskej Bystrici po 1 zl. 30 gr. (SN, 10. 7. 1858). Podľa „Ungarischer Loyd“ ceny pšenice v hlavnom meste Uhorska boli v rokoch 1854—1868 nasledovné (1 bratislavská merica):

Rok	Cena v papierových peniazoch	Cena v strieborných peniazoch
1854	6,87	5,39
1855	6,59	5,45
1956	5,16	4,94
1857	3,53	3,34
1858	3,39	3,25
1859	3,92	3,24
1860	4,10	3,60
1861	5,48	3,86
1862	4,67	3,61
1863	4,74	4,18
1864	4,27	3,69
1865	3,03	2,77
1866	4,56	3,86
1867	6,15	4,95
1868	5,08	4,44
Priemer:	4,77	4,04

(*Statisztikai és Népgazdasági Közlemények*, zv. 6, Pest 1869, 147.)

Aký obraz dostaneme o živote slovenského robotníka a pracujúceho ľudu vôbec, keď si uvedomíme, že tieto ceny boli na Slovensku niekoľkokrát vyššie.

Podľa správ z tlače aj byty v Banskej Bystrici boli roku 1858 oproti predošlému roku drahšie. Za jednotlivú izbu sa vtedy platilo ročne 50—70 zl. v striebre. Za dvojizbový až trojizbový byt s kuchyňou a drevárňou — 100—140 zl. v striebre za rok. Keď k tomu patrila ešte voziareň, chliev a záhrada — 240—300 zl. v striebre. (SN, 27. 3. 1858.)

tom lepšie robotníci v erárnych podnikoch alebo u bohatých súkromníkov, prípadne spoločností. Menší súkromníci si túto otázku všimali menej. Nechceme tým azda vyzdvihovať prílišnú starostlivosť eráru o robotníkov po stránke zdravotnej či už v práci alebo mimo. Stačí uviesť, že v Banskej Štiavnici, kde takmer všetky banské a hutné podniky patrili eráru, začiatkom roku 1852 nebolo možné vybrať predpísaný počet novobrancov len preto, lebo támojšia mládež bola vo veľmi zlom zdravotnom stave.³⁸

Na zlé pracovné podmienky po stránke zdravotnej v baníctve a v iných priemyselných odvetviach sa občas poukazovalo v tlači a v spisoch. Začiatkom šesťdesiatych rokov istý maďarský lekár poukazoval na príčiny, prečo v Uhorsku počet obyvateľstva vzrastá pomalšie ako v západoeurópskych štátoch. Za jednu z príčin uvádza aj zlé podmienky v práci, ktoré veľmi negatívne vplývajú na organizmus robotníka. Okrem iného sa zmieňuje o baníkoch, ktorí sú väčšiu časť dňa pod zemou, bez čistého vzduchu a slnka a ktorí potom postupom času krpatejú, chudnú a vädnú.³⁹ Deti v baníckych mestách pracovali už v školskom veku v baniach. Pritom bolo postarané aj o to, aby tieto deti navštevovali základné školy, ktoré boli takmer vo všetkých baníckych mestách na Slovensku, o čo sa staral nielen erár, ale aj niektorí súkromní podnikatelia, aby budúci baníci mali isté potrebné znalosti. Sám Koburg dal na vlastné útraty založiť školy všade, kde boli jeho majetky, a najviac pozornosti žiadal venovať reálnej škole v Pohorelej, kde boli jeho železiarne.⁴⁰ Pri práci v baniach sa deti najprv učili rozoznávať rudu od ostatných kameňov a pomáhali pri jej triedení. Potom deti pracovali podľa veku a telesnej schopnosti pri nakladaní rudy a neskôr sa zaúčali pracovať aj s čakanom. Nižšie mzdy na Slovensku ako v ostatných oblastiach Uhorska nútili pracovať celú rodinu.⁴¹ Aj priemerný vek baníkov bol kratší ako u robotníkov ostatných priemyselných odvetví, a to nie preto, že v baniach bolo pomerne najviac úrazov, ale preto, že celá generácia rodiny baníka pracuje len v bani už od raného detstva. Niekde sa pracovalo vo veľkej horúčave, inde zase vo vode. Stále nebezpečenstvo úrazu ho nútilo držať sa bratských pokladníc, z ktorých potom dostával podporu v prípade práceneschopnosti, alebo v prípade smrteľného úrazu sa rodine vyplácalo isté množstvo peňazí.⁴²

Aj v továrňach a dielňach boli zdravotné podmienky veľmi nevyhovujúce. Napríklad v chemickom priemysle v Cajle pri Pezinku otravný vzduch a rôzne plyny pôsobili na dýchacie orgány. Nečisté a horúce dielne, prach pri brúsení kovov, prievan a pod. — toto všetko zapríčinilo ochorenie.⁴³ Robotník sa potom skoro stával neschopným pracovať. Roku 1857 v železiarskych dielňach v Krompachoch medzi 41 robotníkmi nachádzame iba

³⁸ Magyar Hirlap (SN, 29. 4. 1852).

³⁹ Sauer I., *A népesedés akadályai Magyarhonban*, Magyar Akadémiai Értesítő, zv. 3, časť 3., Pest 1863, 301.

⁴⁰ Keleti K., *Hazánk és népe...*, 173. Katolicke noviny, 2. 1. 1853.

⁴¹ Pozri pozn. 6.

⁴² Tamže, 170—171.

⁴³ Sauer I., c. d., 301.

jedného vo veku nad 40 rokov, kým ostatní, a to 24 robotníci boli vo veku od 23 do 40 rokov, 9 robotníkov — vo veku od 18 do 22 rokov, 6 robotníkov vo veku do 17 rokov a jeden chlapec do 14 rokov.⁴⁴ Z uvedeného vyplýva, že robotník sa v štyridsiatom roku života stával nevyhovujúcim pre prácu v tomto priemyselnom odvetví. Ešte horšie znášal toto škodlivé prostredie organizmus žien a detí, počet ktorých v baníctve a hutníctve v niektorých oblastiach Slovenska tvoril niekedy dokonca až pätinu všetkých robotníkov. Títo boli tak isto vykorisťovaní ako muži, ba dokonca i viac. S vykorisťovaním ženskej pracovnej sily sa stretávame na Slovensku v období do vyrovnania takmer v každom priemyselnom odvetví. S vykorisťovaním detskej pracovnej sily sa najviac stretávame v baníctve a hutníctve, ďalej v papiernictve, v chemickom priemysle, v tehelniach a inde.

Počet robotníkov (mužov, žien a detí) v baníctve a hutníctve (okrem rafinérií) na Slovensku bol v niektorých rokoch do vyrovnania takýto:⁴⁵

Tabuľka 1

Rok	Dištrikt príp. banský kapitanát	Muži	Ženy a deti	Spolu
1856	bratislavský	9 230	413	9 643
	košický	6 815	2 061	8 876
1857	bratislavský	7 614	839	8 253
	košický	7 339	1 753	9 092
1858	bratislavský	7 181	571	7 752
	košický	8 472	2 467	10 939
1860	banskobystrický b. k.	7 449	622	8 071
	košický b. k.	7 050	1 767	8 817
1861	banskobystrický b. k.	8 055	1 207	9 262
	košický b. k.	8 139	1 990	10 129
1862	banskobystrický b. k.	7 485	1 172	8 657
	košický b. k.	7 194	1 893	9 087
1863	banskobystrický b. k.	7 688	1 035	8 723
	košický b. k.	7 127	1 739	8 866
1864	banskobystrický b. k.	7 807	1 504	9 311
	košický b. k.	7 189	1 903	9 092

* Do konca roku 1862 do oblasti Košického banského kapitanátu patrila aj te-
rajšia oblasť Zakarpatskej Ukrajiny.

Aby sme mali aspoň približný obraz o pomere ženskej a detskej pracovnej sily v tomto priemyselnom odvetví, uvedieme údaje z rokov 1868 a 1869, ktoré nám štatistika podáva podrobnejšie. Na území Slovenska boli vtedy dva banské kapitanáty, ktorým patrili oblasti spomínaných dištriktov alebo kapitanátov.

⁴⁴ Pozri pozn. 26.

⁴⁵ Statisztikai Közlemények, zv. 3, Pest 1862, 220—221. Statisztikai Közlemények, zv. 4, Pest 1862, 54. Statisztikai és Népgazdasági Közlemények, zv. 2, Pest 1866, 118. Magyar Statisztikai Évkönyv, roč. I., Budán 1872, 146—147, 166—167.

Banskobystrický kapitanát

		Muži	Ženy	Deti	Spolu
erárne podniky	roku 1868	5 618	284	629	6 531
	1869	5 611	—	834	6 445
súkromné podniky	roku 1868	2 865	80	427	3 372
	1869	3 028	99	500	3 627
Spolu 1868		8 483	364	1 056	9 903
1869		8 639	99	1 334	10 072

Spišskonovoveský banký kapitanát (bývalý košický)

erárne podniky	roku 1868	857	—	120	977
	1869	852	—	92	944
súkromné podniky	roku 1868	6 181	560	974	7 715
	1869	6 043	544	759	7 346
Spolu 1868		7 038	560	1 094	8 692
1869		6 895	544	851	8 290

Bratské pokladnice boli najmä medzi baníkmi a príspevky do nej vkládali nielen sami baníci, ale aj sám podnikateľ, do opatery ktorého táto pokladnica patrila. Inde boli (keď boli), ako napríklad v Krompachoch, nemocničné pokladnice, kde skladali príspevky len sami robotníci a ktoré sa starali o robotníka už len v prípade ochorenia za určitý čas, ale nie už o jeho rodinu v prípade smrteľného úrazu.

V Uhorsku nebolo až do roku 1876 verejnej zdravotnej starostlivosti. Na Slovensku bolo pomerne málo nemocníc, lekárov a lekární. Proti epidémiám sa bojovalo veľmi nedostatočne, preto mohli tieto narobiť toľko škody.⁴⁶

Samostatné svojpomocné spolky na Slovensku v období do vyrovnania vznikali najmä medzi tovarišmi a inými živnostníckymi pomocníkmi. Cieľom týchto spolkov bolo pomáhať v prípade ochorenia alebo straty zamestnania, vzdelávať v remesle, aby si takto robotníci mohli udržať zamestnanie a pod. Pretože tieto spolky museli byť potvrdené svetskými a cirkevnými úradmi (cirkevnými do roku 1865), niekedy mali spolky aj charakter náboženský a cirkevný, hoci hlavné ciele spolku zostávali také, ako sme už spomínali. Svojpomocné tovarišské spolky na Slovensku boli v šesťdesiatych rokoch v Trnave, Kremnici a inde. Ešte za Bachovho absolutizmu vznikol v Košiciach Prvý hornouhorský spolok obchodných pomocníkov, ktorý mal až 130 členov. Jeho činnosť bola roku 1861 z neznámych dôvodov zakázaná cisárskym policajným riaditeľstvom v Ko-

⁴⁶ Podrobnejšie pozri Horváth P., *Obyvateľstvo Slovenska a jeho menlivosť v posledných sto rokoch*, Naša veda, 10, Bratislava 1956, 449—450.

šiaciach. Tento spolok bol obnovený až po vyrovnaní.⁴⁷ Za účelom zdokonaľovania znalostí v remeslách vznikali na Slovensku nedeľné školy, v ktorých boli najmä učni a tovariši.

Či vznikli na území Slovenska v tomto období aj nejaké robotnícke spolky v intenciách Schultze-Delitzscha alebo v duchu lassallizmu, prípadne iné spolky, zatiaľ nevieme. Zistiť tieto veci bude úlohou ďalšieho výskumu. Bolo by treba zistiť, či do radov robotníctva na Slovensku prinášali nejaké idey majstri a robotníci, ktorí sem prichádzali z Rakúska a Čiech. Bolo by nesprávne pozeráť sa na týchto prisťahovalcov celkovo ako na privilegovanú vrstvu, lebo, ako sme spomínali, aj v ich radoch boli takí, ktorých sem nútila prísť bieda a nezamestnanosť.

Na Slovensku v období do vyrovnania nebolo ešte veľkopriemyselného proletariátu. Nejestvovali veľké priemyselné centrá, v ktorých by bol zároveň sústredený vo veľkom množstve proletariát. V nevelkých továrňach, dielnach a iných roztrúsených podnikoch pracovalo len po niekoľko desiatok, niekde až 100 alebo viac robotníkov. Mestá ako Banská Štiavnica boli len výnimočné prípady. V tamojších erárnych baniach pracovalo roku 1854 4099 baníkov (okrem hutníkov) a roku 1869 bolo 3497 baníkov (okrem dozorcov a hutníkov).⁴⁸ V ostatných banských mestách sa už s takýmto množstvom robotníkov nestretávame. Boli to roztrúsené a často od seba takmer izolované mestečká na Spiši, Gemeri, v Liptove a v ostatných župách. V továrni na výrobu plynu v Bratislave bolo roku 1864 30 robotníkov a majstrov, v dielni na výrobu farieb 12 robotníkov, v baniach a továrni na výrobu kyseliny sírovej pri Pezínku pracovalo spolu 46 robotníkov. Robotníci boli roztrúsení v podobných alebo menších podnikoch. Iba pri Stupave pri výrobe škridlice pracovalo v polovici šesťdesiatych rokov podľa potreby od 100 do 400 mužov a žien.⁴⁹ V liehovaroch a pivovaroch pracovalo prevažne od 3 do 20 robotníkov. V cukrovaroch pracovali často roľníci z okolia počas pracovnej sezóny. Podobne v nevelkom počte pracovali robotníci v papierňach, mlynoch, pri pílach a inde. V pomere k týmto podnikom vidieť, že robotníctvo bolo predsa pomerne viac skoncentrované v banských mestách, kde sa aj najskôr stretávame s prvými ostrejšími prejavmi triedneho boja, a to najmä v tých oblastiach Slovenska, kde bolo menej kovoľníkov.

Podľa štatistických údajov vzrast počtu obyvateľstva v niektorých mestách na Slovensku, ktoré mali viac ako 1 000 obyvateľov, bol v rokoch 1857—1870 nasledujúci:⁵⁰

⁴⁷ Kerekes Gy., Szepessi M., c. d., 39. *Národní Kalendár 1866*, v Banskej Bystrici 1865, 200.

⁴⁸ *A selmeczi m. k. bányász- és erdészakadémia évszázados fennállásának emlékkönyve 1770—1870*, Selmecz 1871, 351.

⁴⁹ *Statistische Nachweisungen über das Pressburger Comitát*, Pressburg 1866, 170—171.

⁵⁰ Pozri pozn. 5.

	1857	1870		1857	1870
Bratislava	43 863	46 540	Stará Turá	1 330	5 688
Pezinok	4 275	4 338	Skalica	5 832	5 278
Trnava	9 566	9 737	Turzovka	5 906	6 377
Trenčín	2 981	3 949	Nová Baňa	4 293	4 269
Myjava	9 269	9 637	Pukanec	2 540	3 207
Nové Mesto n/V.	4 940	5 451	Lubietová	1 679	1 840
Nitra	9 267	7 752	B. Bystrica	5 661	11 780(!)
Kremnica	8 603	8 442	Brezno	3 994	11 776(!)
Zvolen	2 005	2 047	Deŕva	8 379	10 035
B. Stiaavnica }			Sp. Nová Ves	4 052	6 691
B. Belá }			Kežmarok	3 467	3 938
	13 644	14 029	Levoča	5 729	6 887
Jur n/Hronom	2 904	3 026	Gelnica	4 937	5 205
Brezová pod Bradlom	5 516	5 886	Krupina	3 476	3 742
Nové Zámky	7 622	9 483	Dobšiná	4 872	5 505
Hlohovec	6 098	6 346	Košice	16 417	21 742
Kolárovo	4 704	5 824	Prešov	8 916	10 772
Komárno (aj terajší Komárom)	11 951	12 256	Bardejov	4 222	5 303
Levice	5 112	5 914	Sabinov	2 701	3 078
Modra	4 766	5 066			

Dlhý pracovný čas, analfabetizmus, izolovanosť priemyselných stredísk, spôsobená sčasti aj tým, že na Slovensku do vyrovnania bolo len veľmi málo železníc, izolovanosť od veľkých priemyselných stredísk Rakúska a Uhorska, kde bolo vtedy robotnícke hnutie pomerne vyspelejšie, a vôbec veľká zaostalosť a z toho všetkého vyplývajúca slabosť robotníctva, ako aj iné už spomínané okolnosti neumožňovali vtedy vytvoriť objektívne podmienky pre šírenie revolučnej proletárskej ideológie a pre vznik robotníckych spolkov, prípadne organizácie. Tieto skutočnosti sú charakteristické pre niektoré oblasti Slovenska počas celého minulého storočia. Spolková činnosť na Slovensku začína v podstate až po vyrovnaní vo väčších priemyselných strediskách.

V našich dejinách ešte stále zostáva takmer nedotknutá otázka foriem triednych bojov proletariátu na Slovensku v jeho počiatocnom štádiu. Vyriešiť túto otázku nie je v terajšom stave bádania najľahšia úloha.

Najnovšie doteraz vydané práce sa zaoberajú robotníckym hnutím na Slovensku od roku 1848.⁵¹ Na základe doterajších, hoci ešte dosť skromných znalostí o postavení robotníctva a pracujúceho ľudu na Slovensku vôbec v období do vyrovnania treba k niektorým údajom a záverom v týchto prácach zaujať kritické stanovisko a prípadne ich aj doplniť novými údajmi.

Je veľmi ťažko hovoriť o tom, že by sa idey francúzskeho družstevného socializmu dostali roku 1848 medzi štiavnických baníkov.⁵² Myslíme, že tieto prejavy štiavnických baníkov neboli nič iné ako domáci prejav, ako

⁵¹ Pozri pozn. 1.

⁵² Pozri Gosiorovský M., *Dejiny slovenského robotníckeho hnutia (1848—1918)*, 18—19.

hľadanie východiska z ich veľmi ťažkého postavenia v tomto čase a nie je tu, vylúčené ani prípadné nadväzovanie na staré tradície podobného charakteru. Zatiaľ však nemožno túto otázku pre nedostatok materiálu považovať za vyriešenú. Hoci úradníci Bachovho absolutizmu videli v hnutí baníkov a hutníkov na Spiši na jeseň 1851 a v hnutí štiavnických baníkov vo februári 1852 „komunistické tendencie“, tieto domnienky sú skôr strašidlo ako skutočnosť. Preto berúc do úvahy už nami opísané postavenie robotníctva v spomínaných oblastiach Slovenska, niet sa na základe čoho domnievať, že by medzi spomínanými pohybmi na Slovensku a robotníckym hnutím na Západe, prípade Sväzom komunistov boli nejaké súvislosti.⁵³ Po preskúmaní príčin a celého priebehu týchto hnutí vidieť, že tu išlo iba o najminimálnejšie požiadavky, od splnenia ktorých závisela existencia pracujúceho človeka. Robotníkov na Spiši v tomto roku k vystúpeniu nútila nezamestnanosť a celkové postavenie bolo sťažené ešte epidémiou, ktorá vtedy zachvátila celú východnú polovicu Slovenska. Preto v lete sa nemohlo ísť na poľnohospodársku prácu na Dolnú zem, doprava potravín bola ochromená. Najmä neúroda roku 1851 viedla k niekoľkonásobnému stúpaniu cien v celej krajine, tým viac na Slovensku. Na Slovensku bol od jesene 1851 do leta 1852 taký veľký hlad, že takmer v každej župe pracovalo niekoľko úradmi ustanovených komisií, aby vyriešili túto kritickú situáciu. Podobné okolnosti prinútili vystúpiť aj štiavnických baníkov a hutníkov začiatkom roku 1852. Ako sa hovorí doslovne v úradnom hlásení, uvádzali, že „skoro od hladu zdochnú“. Ďalej tejto hranice ich požiadavky nesiahajú ani v tomto, ani v predošlom prípade.⁵⁴ Nedivme sa ani tomu, že k hnutiu štiavnických haviarov stál blízko aj tamojší slovenský učiteľ Samuel Ormis. Prinútili ho k tomu ani nie natoľko otázky národného útlaku alebo uvedomenie, „že ozajstné hnutie proti národnému útlaku nie je možné bez spojenia s robotníckym hnutím“,⁵⁵ ale skôr jeho ťažké postavenie. Istý dopisovateľ Slovenských novín z Banskej Štiavnice začiatkom roku 1855, t. j. v čase prudkého stúpania cien napísal, že ročný plat učiteľa, ktorý je 300 zl., nestačí, lebo tretina

⁵³ Tamže, 20 a ďalej. Porovnaj ešte *A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai* (ďalej len MMTVD), zv. 1, Budapešť 1951, 24.

⁵⁴ MMTVD, 28. Dosť podrobne o tomto štrajku píše aj spomínaný štiavnický kronikár (SMSS, 16—18). „1852 dne 13-ho februara bol chyr od panov vydany, že zase budú luony na 4 nebo aj na pet tyžnov, jako boli pred 6 roky. Tedy se haviari z Hodruši najviac zišli do Štiavnici, ale aj z Glanzberku, z Francisci šachty a zo Stefany nektori boli. Prišli pred komorhoř všeci, išli pred grofa; pan Ruseker bol na ten čas za oberkamergrafa, ale inym titulom. Prosili ho, aby nechal tie luony na 14 dni. Dal odpoved, že on sam to nemože spravit, že su druhi pani proti tomu, ale že im popravku daju a luony na štyri tyžne že budu. A tych mnoho, tu von čo boli, kričali: na 14 dni luony a pani šichmajstrovia frvaltari kričali von oblokom: na štyri tyžne. K tomu prišli 6 žandari na konach a 6 peši. Ti vytahli svoje šable a hrozili se ludom, že budu rubat. Ale tam se mnoho žien zešlo za svima mužami, ale si každá zala do fiertucha kamene. Jako vytrčili šable, tak im kamene do ruk prali. Každí ruku skoval. Ale vzali tri a dvacat (t. j. 23, — P. H.) haviarov do areštu pod vojansku vartu.

⁵⁵ Pozri Gosiorovský M., c. d., 21.

tohto ide len na chlieb.⁵⁶ Ani sám Ormis v tomto hnutí nijako hrdinsky nevystupoval, o čom svedčí aj jeho druhý, ospravedlňujúci list v Slovenských novinách zo 17. 2. 1852.

Myslíme, že týmto hnutiam je príznačná viac-menej živelnosť a prvé počiatkové kroky uvedomelosti (o akej sa vtedy, pravda, dá hovoriť) prenikali až v druhej polovici šesťdesiatych rokov najmä do radov robotníctva v Bratislave, čomu napomáhala aj tá skutočnosť, že boli blízko také priemyselné strediská ako Viedeň a Budapešť.

Na záver tejto krátkej štúdie považujeme za potrebné poznamenať, že tu uvedené závery sú iba výsledkom doterajšieho krátkodobého výskumu. Je možné, že v priebehu ďalšieho skúmania budú tieto závery a údaje alebo rozšírené alebo opravené. Nedostatok materiálu nám zatiaľ nedovolil dotknúť sa všetkých otázok spojených s touto problematikou v uvedenom období.

Павел Гапак

ПОЛОЖЕНИЕ ПРОЛЕТАРИАТА В СЛОВАКИИ В 1848—1867 Г. Г.

Автор рассматривает вопрос о производственных отношениях в промышленности Словакии в период до Австро-Венгерского соглашения 1867 г. Эти отношения носили еще некоторые феодальные черты, постепенно уступающие место капиталистическому развитию. Больше всего феодальные пережитки сохранялись тогда на небольших помещичьих предприятиях, еще связанных с помещичьим хозяйством. За работу на этих предприятиях платили не только деньгами, но работникам давали во временное пользование для обработки и земельные участки. С подобными случаями мы не встречаемся в казенных предприятиях и в крупных частных предприятиях, которые не были настолько соединены с помещичьим хозяйством.

Пролетариат в Словакии создавался из различнейших слоев, например, из крестьян, ремесленников и подмастерьев, постепенно превращающихся в поденных рабочих. Большая стихийность в промышленности Словакии, обусловленная именно этими феодальными пережитками, а также и плохим транспортом, приводила часто к большой безработице, хотя в Словакии и так постоянно был излишек рабочих рук. Отсутствие постоянного заработка заставляло крестьянина держаться земли для поддержания своего существования и не уходить на постоянную работу в промышленность. Так как слабо развивающаяся промышленность Словакии не могла использовать большой избыток рабочей силы, поэтому люди вынуждены были или уходить в южные плодородные районы Венгрии, или эмигрировать за границу. Эмигрировали не только крестьяне, но и рабочие (в том числе и население довольно промышленно развитых жуп Словакии, как, например, Гемер, Спиш, Зволень), которые переезжали в другие промышленные области Венгрии, где зарплата была выше. Больше всего людей уехало из Словакии в неурожайные годы. В Словакии можно встретить и иммигрантов. Это, с одной стороны квалифицированные рабочие из Австрии и Чехии, приглашенные предпринимателями, так как в Словакии их было довольно мало. С другой стороны, это также безработные из Чехии и Моравии, идущие вместе со своими семьями работы в Словакии и в Венгрии.

Общее положение пролетариата в Словакии зависело, кроме того, и от развития или упадка промышленности, на что влияла и конкуренция австрийского и заграничного капитала. Хотя кризис 1857—60 г. г. слабо повлиял на развитие Словакии, все-таки начался рост безработицы и уменьшение заработной платы. Положение рабочих ухудшалось, особенно в неурожайные годы (1851, 1857, 1863—4, 1867 г. г.) и в годы сильных эпидемий. В этом случае, особенно потому, что люди не могли идти

⁵⁶ SN, 6. 2. 1852.

на сельскохозяйственные работы в южные области, а также потому, что в связи с эпидемиями нарушалась работа транспорта, что неблагоприятно отражалось на вывозе промышленных товаров и сырья из Словакии и на ввозе в Словакию продуктов из южных областей Венгрии (надо учесть, что из-за недостатка железных дорог почти все перевозилось по рекам или на подводах). Автор приводит заработную плату рабочих в некоторых областях промышленности и цены товаров массового потребления в Словакии и других областях Австро-Венгрии и приходит к выводу, что в Словакии заработная плата была самой низкой (в масштабах Австро-Венгрии), а цены на товары — самыми высокими.

Дальше автор показывает гигиенические условия труда в шахтах и в некоторых других промышленных областях и разбирает вопрос об эксплуатации женского и детского труда. Что касается обеспечения рабочих во время болезни, то в более выгодном положении были лишь рабочие крупных заводов, которые имели свои кассы взаимопомощи и страховые кассы. Организации взаимопомощи в Словакии встречались прежде всего среди подмастерьев и ремесленников, в то время, как среди рабочих эти виды взаимопомощи еще не прижились и встречались только в виде исключения.

В период до Австро-Венгерского соглашения 1867 г. еще не были созданы объективные условия для развития революционной пролетарской идеологии. Рабочий класс Словакии был очень отсталым, что соответствовало условиям того времени. Пролетариат был рассеян по небольшим городам, которые были из-за недостатка железных дорог значительно изолированы друг от друга. Крупных промышленных центров в то время еще не существовало. Первые рабочие организации возникают лишь во второй половине 60-х годов XIX века и прежде всего в Братиславе, находящейся не подалеку от таких крупных промышленных центров, какими были Вена и Будапешт.

Pavol H a p á k

DIE LAGE DER ARBEITERSCHAFT IN DER SLOWAKEI IN DEN JAHREN 1848—1867

Verfasser befasst sich mit den Industrieproduktionsbeziehungen in der Slowakei in der Zeit bis zum Ausgleich, welche noch gewisse Spuren des Feudalismus in sich trugen, doch wurden allmählich die kapitalistischen Beziehungen herrschend. Feudale Reste blieben zu jener Zeit meistens in kleinen Gutsunternehmen, welche noch mit den Verwaltungen der Grossgrundbesitze zusammenhingen, bestehen. So wurden auch die Löhne nicht nur in Bargeld, sondern auch in Form von Ackervermietungen beglichen. Doch findet man diese Art von Lohnauszahlungen keineswegs in staatlichen Unternehmungen oder in grossen Privatunternehmen, die mit dem Grossgrundbesitz nicht so stark zusammenhingen.

Das Proletariat in der Slowakei bestand aus verschiedenen Gesellschaftsschichten, z. B. aus Bauern, Handwerkern und ihren Gehilfen, die allmählich zu Tagelöhnern wurden. Durch eben diese feudale Reste und durch den ungenügenden Verkehrsstand war noch vieles in der Industrie in der Slowakei elementar, was häufig zu umfangreicher Arbeitslosigkeit führte, obwohl in der Slowakei ein ständiger Ueberschuss an Arbeitskräften bestand. Der Mangel an festen Verdienstmöglichkeiten zwang die Bauern, am Boden festzuhalten und nicht für die Dauer in die Industrie überzugehen. Da die sich schwach entwickelnde Industrie in der Slowakei nicht fähig war, den grossen Ueberschuss an Arbeitskräften aufzunehmen, zog die Bevölkerung in die ungarische Ebene oder in die Fremde. Diese Auswanderung umfasste nicht nur Bauern, sondern auch Arbeiter, die in andere Industriegebiete Ungarns übersiedelten, nachdem sie dort höhere Löhne erhielten. Die grösste Anzahl der Auswanderer aus der Slowakei zog in den unfruchtbaren Jahren fort. Doch begegnet man in der Slowakei auch Einwanderern. Einerseits handelt es sich hier

um qualifizierte Arbeiter aus Österreich und Böhmen, welche von den Unternehmern berufen wurden, nachdem in der Slowakei ein Mangel an Facharbeitern bestand. Andererseits handelte es sich hier auch um Arbeitslose aus Böhmen und Mähren, welche in der Slowakei und überhaupt in Ungarn Beschäftigung suchten und mitsamt ihren Familien hierherzogen.

Die gesamte Lage der Arbeiterschaft in der Slowakei hing u. a. von der Entwicklung oder vom Verfall der Industrie ab, was auch von der Konkurrenz des österreichischen und ausländischen Kapitals verursacht wurde. Obwohl die Krise von 1857—1860 auf die Industrie in der Slowakei einen schwachen Einfluss hatte, kam es doch zu einem Anwachsen der Arbeitslosigkeit und zur Senkung der Löhne. Die Lage verschlimmerte sich insbesondere in den unfruchtbaren Jahren (1851, 1857, 1858, 1863, 1864, 1867) und in den Jahren der Seuchen (1851, 1855, 1866). Im letzten Fall in erster Reihe darum, weil die Bevölkerung zu den Erntearbeiten nicht in die ungarische Ebene gehen durfte, ferner weil dadurch der Verkehr erschwert wurde, d. h. die Ausfuhr der Industrieerzeugnisse und des Rohmaterials aus der Slowakei und die Einfuhr von Nahrungsmitteln in die Slowakei aus den südlichen Gegenden Ungarns. (Wegen Mangel an Eisenbahnstrassen wurde alles auf Flössen oder Fuhrwerken transportiert.) Der Verfasser führt Arbeitslöhne in einigen Industriezweigen, als auch Lebensmittelpreise in der Slowakei und in den übrigen Gebieten Österreich-Ungarns an und kommt zur Schlussfolgerung, dass die Löhne in der Slowakei die verhältnismässig niedrigsten und die Lebensmittelpreise die höchsten waren.

Im weiteren beschreibt der Autor die gesundheitlichen Bedingungen der Arbeit in den Bergwerken und in einigen anderen Industriezweigen und die Frage der Ausbeutung der Frauen und Kinder als Arbeitskräfte. Hinsichtlich einer Versicherung im Krankheitsfalle standen wiederum die Arbeiter in den grösseren Unternehmen besser (Brudersparkassen, Krankenkassen). Unterstützungsvereine bestanden in der Slowakei in erster Reihe unter den Handwerkern und ihren Gehilfen, während bei den Arbeitern diese Art gegenseitiger Unterstützung noch nicht bekannt war und nur in einzelnen Ausnahmefällen bestand.

In der Zeit des Ausgleiches bestanden noch keine objektiven Bedingungen für eine Entfaltung der revolutionären proletarischen Ideologie. Die Arbeiterschaft in der Slowakei war noch sehr in Rückstand, was den damaligen Verhältnissen entsprach. Das Proletariat lebte verstreut in den Kleinstädten, die hauptsächlich wegen Mangel an Eisenbahnstrassen von einander abgeschlossen lebten. Grosse Industriezentren gab es in der Slowakei damals noch nicht. Die ersten Arbeitervereine entstehen in der zweiten Hälfte der sechziger Jahre des vergangenen Jahrhunderts, und zwar vorerst in Bratislava, die von den grössten Industriestädten Wien und Budapest nicht weit entfernt lag.